

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**



**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

**SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT**

LEGAL SCIENCES

Випуск 4 (67), 2023



Видавничий дім
“Гельветика”
2023

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервєцький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга С. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 29.11.2023 (протокол № 10)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24777-14717Р,
видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право;
262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2023. Вип. 4 (67). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. 68 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Андрій БАСКО ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	5
Андрій ГРЕКУ ЕТАПИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: РОЗГЛЯД СПРАВИ В СУДІ.....	12
Галина КРИШТАЛЬ, Еліна ВАСИЛЬКОНОВА, Ірина БРЮХОВЕЦЬКА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ.....	18
Лідія МАРУСЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	25
Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....	32
Алла ОВЧАТОВА-РЕДЬКО, Сергій БОДЕНЧУК, Вікторія ДАВИДОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ВІХИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	39
Галина ПРИШЛЯК КОНТРОЛЬ НАРОДУ В ПИТАННЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ.....	46
Наталя ФІЛПОВА, Лілія БОДЕНЧУК, Володимир ПЕРЕПЕЛИЦЯ ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	50
Іван ФЛИС БЕЗГРОМАДЯНСТВО – ТЕМНЕ МІСЦЕ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	56
Вікторія ЯВОРСЬКА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ВІЙНОЮ ШКОДИ.....	64

УДК 341.384.2

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.4.10>**Вікторія ЯВОРСЬКА**

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, Львівський інститут ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Мазепи, 29, м. Львів, Україна, 79059, v0673952677@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2225-6747**Victoria YAVORSKA**

Candidate of Juridical Sciences, Associate professor, Head of the Department of Law, Institute of Lviv, Lviv Institute of Private Joint-Stock Company «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», 29, Mazepu str., Lviv, Ukraine, 79059, v0673952677@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2225-6747**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ВІЙНОЮ ШКОДИ****LEGAL REGULATION AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT
COMPENSATION OF WAR DAMAGE**

Відновлення нашої держави після завершення війни потребує значних коштів, які можна в певній частині отримати при розробленні правильного механізму відшкодування заподіяної шкоди. В період перед відшкодуванням шкоди держава може надати соціальну допомогу певним категоріям осіб у вигляді компенсації, відповідно поняття відшкодування шкоди та компенсація в законодавстві відрізняються порядком відшкодування, визначення розмірів та процесом відшкодування шкоди.

Метою статті визначається необхідність проаналізувати правове регулювання та напрямки вдосконалення відшкодування заподіяної війною шкоди.

Важливі питання відшкодування шкоди визначені в Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», зокрема визначені можливі напрямки компенсації за пошкоджений чи знищений об'єкт нерухомого майна.

В міжнародному плані глави держав і урядів оголосили рішення про створення Реєстру шкоди, заподіяної агресією Російської Федерації проти України.

Проте, незважаючи на визначення порядку відшкодування шкоди в нормативних документах, залишаються невирішені питання, наприклад відносно механізму відшкодування шкоди. Виникають проблеми з процесом відшкодування шкоди та великим періодом відшкодування, визначенням суб'єкта відповідальності, відшкодуванням шкоди за нормами цивільного процесуального чи кримінального процесуального права, визначення державних та міжнародних заходів відшкодування шкоди.

Проаналізоване правове регулювання відшкодування шкоди надає можливість визначити напрямки вдосконалення механізму відшкодування шкоди на практиці.

Ключові слова: відшкодування шкоди, збитки, відновлення держави, збройна агресія, механізм відшкодування шкоди, державна програма, майно.

The restoration of our state after the end of the war requires significant funds, which can be obtained to a certain extent by developing the correct mechanism for compensation for the damage caused. In the period before compensation, the state can provide social assistance to certain categories of persons in the form of compensation, accordingly, the concepts of compensation and compensation in the legislation differ in the order of compensation, determining the amount and the process of compensation.

The purpose of the article is to determine the need to analyze legal regulation and directions for improving compensation for war damage.

Important issues of compensation for damage are defined in the Law of Ukraine "On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed as a Result of Hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine", in particular, possible directions of compensation for damaged or destroyed real estate are determined.

Internationally, the heads of state and government announced the decision to create a Register of Damages Caused by the Russian Federation's Aggression Against Ukraine.

However, despite the definition of the procedure for compensation in regulatory documents, there are still unresolved questions, for example, regarding the mechanism of compensation for damage. There are problems with the process of compensation for damages and a long period of compensation, determination of the subject of responsibility, compensation for damages according to the norms of civil procedural or criminal procedural law, determination of state and international measures for compensation of damages.

The analyzed legal regulation of damage compensation provides an opportunity to determine directions for improving the mechanism of damage compensation in practice.

Key words: damage compensation, damages, state restoration, armed aggression, damage compensation mechanism, state program, property.

Постановка проблеми. Відновлення нашої держави після завершення війни визнається закономірним процесом [1, с. 9]. Проте, для відновлення необхідні великі кошти, які частково можна знайти при визначенні та здійсненні правильного механізму відшкодування заподіяної шкоди.

Відшкодування шкоди повинно відбуватися після завершення війни, примусово з держави, яка почала війну та заподіяла шкоду з дотриманням певного продуманого механізму відновлення після війни. До відшкодування шкоди держава може надати соціальну допомогу певним категоріям осіб у вигляді компенсації [2]. З цієї позиції потрібно встановити відмінність понять відшкодування шкоди та компенсація в законодавстві, а саме відмінність у порядку, визначенні розмірів та процесі відшкодування шкоди.

Правове регулювання відшкодування заподіяної шкоди здійснюється в Україні на рівні закону та постанов Кабінету Міністрів України. В період війни прийняті документи, які визначають питання відшкодування заподіяної шкоди.

Наукові публікації та дослідження з теми. Відшкодування заподіяної війною шкоди досліджується в публікаціях вчених, зокрема Устименко В., Джабраїлова Р., Гудіми Т., Джус В., Колісника О., Костенка М., Новікова О., Бондарєва Т., Наконечного В., Поночовної А.

Мета статті – проаналізувати правове регулювання та напрямки вдосконалення відшкодування заподіяної війною шкоди.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливі питання відшкодування шкоди визначені в Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 р. Визначені можливі напрямки компенсації за пошкоджений/знищений об'єкт нерухомого майна, зокрема наступні: «а) виконання робіт,

пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або надання будівельної продукції для виконання таких робіт; б) надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку; в) фінансування придбання квартири, іншого житлового приміщення, будинку садибного типу, садового або дачного будинку (у тому числі фінансування придбання приміщення/будинку, що буде споруджений у майбутньому, або інвестування/фінансування його будівництва) з використанням житлового сертифіката» [3].

Відповідно до постанови КМУ «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 26.03.2022 р. визначений початковий етап механізму відшкодування шкоди, який полягає в: «зборі та обліку інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб» [4]. В цьому документі наявна вказівка на затвердження «Порядку подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [4].

Позитивними характеристиками «Порядку подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» можна назвати: визначена дата з якої починається тимчасова окупація, а саме 19 лютого 2014 року, визначені фізичні та юридичні особи, на яких вказаний документ поширюється, надане визначення термінів, які мають пряме відношення до відшкодування шкоди [5].

Наступним документом, який прописує всі аспекти відшкодування шкоди виступає постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [6]. Визначені питання організаційної та аналітичної роботи для міністерств, державних адміністрацій, виконавчих комітетів сільських, селищних та міських рад відносно відшкодування заподіяної шкоди.

В затвердженому постановою «Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» визначені напрями відшкодування шкоди та збитків: «1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати; 2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами; 3) військові втрати; 4) втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху, забезпеченням недоторканості державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, здійсненням пропуску через державний кордон, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, бойовими діями; 5) соціальний захист ветеранів війни; 6) втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою; 7) втрати об'єктів громадських будівель; 8) втрати об'єктів житлово-комунального господарства; 9) шкода, завдана земельним ресурсам; 10) втрати надр; 11) збитки, завдані водним ресурсам; 12) шкода, завдана атмосферному повітрю; 13) втрати лісового фонду; 14) збитки, завдані природно-заповідному фонду; 15) втрати інфраструктури транспорту, інфраструктури (зокрема фізичної) електронних комунікаційних мереж; 16) втрати енергетичної інфраструктури; 17) втрати культурної спадщини; 18) економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), у тому числі господарських товариств; 19) втрати установ та організацій (крім установ та організацій оборонно-промислового комплексу); 20) економічні втрати підприємств оборонно-промислового комплексу, у тому числі господарських товариств; 21) втрати установ та організацій оборонно-промислового комплексу; 22) шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці» [7]. До кожного напрямку передбачені показники, за якими оцінюються певні втрати. Побудова документа певним чином пояснює зміст витрат за видами.

До Порядку додані «Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації», що визначають поняття оцінки, які необхідні для методики проведення оцінки заподіяної шкоди [7].

Відшкодування за пошкодження нерухомого майна здійснюється відповідно до «Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги “єВідновлення”, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. В документі передбачені особи, які можуть подавати заяву про відшкодування шкоди, визначені категорії осіб з пріоритетним правом на відшкодування шкоди, умови надання компенсації, форми компенсації, порядок вирішення питання про компенсацію. До Порядку додатний «Перелік груп товарів будівельної продукції, що можуть бути придбані отримувачем за кошти компенсації». Визначення вартості робіт проводиться з врахуванням «Переліку робіт, які необхідно виконати для відновлення експлуатаційної придатності об'єкта» [8].

Проте, незважаючи на визначення порядку відшкодування шкоди в нормативних документах, залишаються невирішені питання, наприклад, відносно механізму відшкодування шкоди.

Запровадження компенсації через державну програму «єВідновлення» дозволило подати постраждалим заяви на відшкодування шкоди, проте не всю шкоду можливо відшкодувати, а також не всі види шкоди передбачають виплату матеріальної компенсації [9].

З погляду здійснення відшкодування процес відшкодування шкоди визначають в такій послідовності: фіксація та збирання доказів, подання позову до суду і власне судове засідання, виконання вироку суду. Для збільшення можливостей відшкодування шкоди можна звернутися до правоохоронних органів з заявою про вчинення злочину, подати інформаційне повідомлення про заподіяну шкоду, подати заяву про здійснення технічного обстеження [10]. Відшкодування шкоди, яка заподіяна війною, завжди ускладнюється різними вагомими чинниками, що перетворює процес відшкодування шкоди та тривалий та важкий.

03.03.2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резиден-

тів», який в умовах введення воєнного стану в Україні, на підставі положень IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, визначив правові засади примусового вилучення (безоплатної націоналізації) майна держави-агресора та її резидентів на користь держави України. Зрозуміло, з урахуванням ведення агресивної війни РФ проти України вказане рішення законодавця є виправданим, законним, ефективним і справедливим [11, с. 26–27].

Метою вилучення об'єктів права власності РФ виступає необхідність фіксації такого майна, збереження для подальшого відшкодування з нього шкоди, яка заподіяна внаслідок війни державі та її громадянам, а також подолання або часткове зменшення наслідків, заподіяних війною. Не менш важливим при відшкодуванні шкоди з держави агресора називають приведення економіки РФ до такого стану, при в якому вона не зможе направляти значні кошти на мілітаризацію [12].

При відшкодуванні шкоди потрібно вирішити питання суб'єкта відповідальності, адже в науковій літературі можна зустріти різні позиції з цього приводу, вчені пропонують визнавати суб'єктом відповідальності за заподіяну шкоду державу, інші науковці – органи влади, наявні пропозиції притягнути до відповідальності осіб, які віддавали накази або їх виконували. Причому частина вчених наголошуючи на безперспективності відшкодування шкоди з вказаних суб'єктів пропонують притягати до відповідальності органи влади нашої держави або Державну казначейську службу України. Правильним варто називати відшкодування шкоди з держави, яка вказану шкоду заподіяла – з Російської Федерації [13, с. 119].

Надається значення відповідальності держави-агресора з позиції міжнародного права. В цьому випадку відповідальність сприймається як зобов'язання відшкодувати збитки та відновити стан, який існував до порушення міжнародного права, визначальним в названій проблемі називають формування комплексного механізму відшкодування збитків, завданих військовими злочинами Російської Федерації [14, с. 56].

Заподіяну шкоду в різних випадках важко відшкодувати з причини відсутності механізму виставити рахунок за заподіяні збитки, наприклад, таким випадком можна назвати заподіяну енергосистемі шкоду від війни [15]. З такої причини можна вчиняти підготовчі дії у вигляді збирання доказів та докумен-

тів, а практичне вирішення цього питання на даний період не проводиться.

Важко правильно зібрати докази і оцінити шкоду при відсутності належних документів. Наприклад, при підрахунках заподіяної шкоди від війни музеям і колекціям виявили недосконалість методики визначення збитків підприємств від агресії Російської Федерації, яка розроблена Фондом державного майна і Міністерством економіки [15]. В такому випадку потребують вдосконалення документи, на основі яких потрібно доводити заподіяну шкоду.

Виникають процесуальні проблеми при відшкодуванні шкоди, які в воєнний період також присутні та полягають в перешкодах доступності до суду, визначення підсудності, забезпеченні ефективного захисту права, дотримання строків розгляду відповідно до закону. Проте, навіть при всіх процесуальних недоліках, найбільшою проблемою визнається неможливість виставити рахунок за заподіяні збитки. За вказаних умов потрібно збирати докази та застосовувати підготовчі дії, які визначені в законі [15].

Виникає нагальна потреба розроблення механізму відшкодування шкоди, зважаючи на продовження війни, збільшення витрат на подолання небезпеки, загрози, відновлення міст, ділянок місцевості, екології.

З початком вторгнення держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією у відповідності з п. 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [14, с. 57].

Питання відшкодування збитків належить до компетенції національних судів України, ЄСПЛ та Міжнародного кримінального суду. Проте, застосування міжнародно-правового захисту потребує розробки національних механізмів формування права вимоги та визнання цього права національними судовими установами. Правові позиції Верховного Суду визначають третій спосіб – подання цивільного позову до держави-агресора та її розгляду в судах України. Варто звернути увагу на різницю між цивільним та кримінально-процесуальним способами судового захисту прав. У випадку цивільного процесу позов можна пред'явити до держави, в кримінальному позов подається до військового злочинця. Але законодавство дозволяє використовувати вказані способи захисту і особа може отримати компенсацію як потерпілий від військового злочину та подати цивільний

позов про відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації в Україні [14, с. 58–59].

В кримінальному провадженні не потрібно вирішувати додаткові питання, а при вирішенні питання в цивільному процесі потрібно визначити наявність юрисдикції на території, на яких заподіюється шкода, а при відсутності цього немає підстав для використання міжнародних документів з вказаного питання [14, с. 59].

Для відшкодування шкоди потрібно визначити реальний обсяг заподіяної шкоди. З такою метою приймаються державні та міжнародні заходи, причому механізм відшкодування продумується, а фіксація та реєстрація шкоди вже запроваджена на практиці.

14 листопада 2022 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», яка визнала необхідність створення «міжнародного механізму відшкодування шкоди, збитків або травм, що виникли внаслідок міжнародно-протиправних дій Російської Федерації» [16].

17 травня 2023 р. глави держав і урядів 46 країн-членів організації оголосили рішення про створення Реєстру шкоди, заподіяної агресією Російської Федерації проти України. Правовою основою Реєстру називають «Резолюцію про створення Розширеної часткової угоди про реєстр шкоди, заподіяної агресією Російської Федерації проти України» від 12.05. 2023 р., в додатку визначене Положення про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Документ передбачає фіксацію доказів та претензійної інформації про шкоду, яка заподіяна фізичним, юридичним особам, державі в особі її органів, установ та організацій [17, с. 96–97]. В майбутньому відомості з Реєстру можна буде використати для відшкодування шкоди, проте механізм відшкодування шкоди потребує вдосконалення.

11.09.2023 р. в Латвії прийнято декларацію, яка визначає основний напрям на захист прав потерпілого при функціонуванні Реєстру про відшкодування шкоди [18].

Запровадження реєстру здійснюється з метою втілення на практиці фундаментального принципу фінансової компенсації для підприємств, а саме виплату компенсації, що дозволить повернути попереднє становище, яке існувало до заподіяння шкоди. Міжнародний механізм відшкодування шкоди повинен відповідати вимогам справедливості, законності, виправданості, прозорості, послідовності, неза-

лежності, відповідності міжнародним вимогам. Визначається базова вартість, яка залежно від пошкодженого майна може поділятися на ринкову вартість та вартість відновлення. При знищенні компанії або негативному економічному впливі на активи застосовують ринкову вартість. У випадку пошкодження майна враховують вартість відновлення [16].

Наступним після створення Реєстру виникає потреба створити Ради для діяльності Реєстру до завершення 2023 року, а з 2024 року почати практичну роботу цього інституту відшкодування шкоди [19].

Важливо віднесення до переліку заявників трьох категорій, зокрема: громадяни, представники державного та приватного підприємства, держава. Причому держава зазнала великих збитків у вигляді знищення та пошкодження інфраструктури, екології, виплата компенсацій постраждалим [19].

Висновки. Узагальнивши позиції вчених та правове регулювання вказаного питання можна визначити напрямки вдосконалення механізму відшкодування шкоди:

- встановлення відмінності між поняттями відшкодування шкоди і компенсація в законодавстві та усвідомлення змісту вказаних понять;
- вдосконалення системи законодавства про відшкодування шкоди, узгодження всіх норм права з цього приводу;
- збільшення можливостей для відшкодування шкоди, адже державні програми не можуть відшкодувати всю заподіяну шкоду, а також не всі види шкоди передбачають виплату матеріальної компенсації;
- вирішення питання про суб'єкта відшкодування шкоди, яким повинна визнаватися держава, яка прямо заподіює шкоду внаслідок збройної агресії та ведення війни;
- необхідність вирішення питання механізму відшкодування шкоди;
- потребують вдосконалення документи, на основі яких потрібно доводити заподіяну шкоду;
- залучення незалежних експертів та співпраця на принципах справедливості, виправданості, відповідальності;
- врахування міжнародних стандартів оцінки заподіяної шкоди від війни;
- врахування всіх можливих наслідків;
- правильне використання штучного інтелекту при визначенні заподіяної шкоди війною [16];
- визначення механізму відшкодування упущеної вигоди для підприємств;
- використання можливостей подання цивільного позову у кримінальному процесі,

що зменшить проблеми в доказуванні заподіяної шкоди [9];

– необхідність виконання судових рішень про відшкодування шкоди та вирішення питання про наповнення фондів для такого фінансування [20];

– визначення матеріального та процесуального порядку діяльності при відшкодуванні шкоди, заподіяної війною для громадян держави [21];

– втілення механізму відшкодування шкоди, при якому надаються виплати громадянам, підприємствам, державі, яка потерпіла внаслідок знищення і пошкодження інфраструктури, екології, витрат на компенсації.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням перспектив правового регулювання вказаного питання, механізму відшкодування шкоди, формування судової практики.

Література:

1. Устименко В., Джабраїлов Р., Гудіма Т. Пріоритетні напрями формування правового поля повоєнного відновлення економіки України. *Право України*. 2023. № 9. С. 9–23.
2. Компенсації та відшкодування шкоди у випадку втрати/пошкодження майна в результаті воєнних дій. *В світі*. 8.02.2023. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/kompensacii-za-poskodzene-majno-cerez-vijnu>
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#n3> (дата звернення: 07.12.2023).
4. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#n4> (дата звернення: 07.12.2023).
5. Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13 червня 2023 р. № 624). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#n4> (дата звернення: 07.12.2023).
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2023).
7. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2023).
8. Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення», який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2023).
9. Відшкодування шкоди, заподіяної збройною агресією російської федерації: окремі процесуальні аспекти. *Pravo.ua. Юридична практика*. 03.10.2023. URL: <https://pravo.ua/vidshkoduvannia-shkody-zavdanoi-zbroinoiu-ahresiieiu-rosiiskii-federatsii-okremi-protsesualni-aspekty/>
10. Відшкодування майнової шкоди, завданої війною (частина 1). (2022). 04.10. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vidshkoduvannya-majnovoyi-shkody-zavdanoyi-vijnoyu-chastyna-1/>
11. Джус В. Примусове вилучення об'єктів права власності російської федерації та її резидентів як одне з джерел відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії. *Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє*: матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 26–28.
12. Притягнення РФ до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. *Верховний Суд України*. 10 жовтня 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/>
13. Колісник О. В. Процесуальні особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 118–120.
14. Костенко М. Особливості відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії. *Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє*: матеріали панельної

дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023.с. 56–62.

15. Види збитків та галузеві особливості відшкодування шкоди: фахове обговорення. *Юридична практика*. 21.11.2023. URL: <https://pravo.ua/vydy-zbytkiv-ta-haluzevi-osoblyvosti-vidshkoduvannia-shkody-fakhove-obhovorennia/>

16. Пол Томас, Людмила Сімонова. Оцінка збитків від війни для фінансової компенсації. *Вокс Україна*. 18.04.2023 р. URL: <https://voxukraine.org/otsinka-zbytkiv-vid-vijny-dlya-finansovo-yi-kompensatsiyi>

17. Новіков О. Реєстр шкоди, заподіяної агресією російської федерації проти України, як елемент міжнародного механізму післявоєнної Компенсації. *Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє*: матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 96–99.

18. Declaration of the Informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe. On the occasion of the Conference: «On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reunitin Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System» (11 September 2023, Riga, Latvia) / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/moj-declaration-riga-principles-finalen/1680ac8728>.

19. Бондарєв Т., Наконечний В. Відшкодування збитків, завданих війною РФ: політика, розроблена українською владою. *Юридична газета* online. 2023. № 9-10. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-viynoyu-rf-politika-rozroblena-ukrayinsko-yu-vladoyu.html>

20. Шляхи відшкодування та компенсації шкоди від агресивної війни: погляд юристів. *Pravo.ua. Юридична практика*. 21.11.2023. URL: <https://pravo.ua/shliakhy-vidshkoduvannia-ta-kompensatsii-shkody-vid-ahresyvnoi-viiny-pohliad-iurystiv/>

21. Поночовна А. Огляд практики Верховного Суду щодо відшкодування шкоди внаслідок війни. 12.05.2023 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analitics/219512_oglyad-praktiki-verkhovnogo-sudu-shchodo-vdshkoduvannya-shkodi-vnasldok-vyni

References:

1. Ustymenko, V., Dzhabrailov, R., Hudima, T. (2023). Priorityetni napriamy formuvannia pravovoho polia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Priority areas of formation of the legal field of the post-war recovery of the economy of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. 9, 9–23 [in Ukrainian].

2. Kompensatsii ta vidshkoduvannia shkody u vypadku vtraty/poshkodzhennia maina v rezultati voiennykh dii (2023). [Compensation and indemnification in case of loss/damage of property as a result of hostilities]. *V sviiti*. (February, 8). Retrieved from <https://mtwtu.org.ua/news/kompensacii-za-poskodzene-majno-cerez-vijnu> [in Ukrainian].

3. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehoriï ob'ektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiïeu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhennia ta znyshchennia vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiïeu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.02.2023 r. [On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: Law of Ukraine dated February 23, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#n3> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

4. Pro zbir, obrobku ta oblik informatsii pro poshkodzhene ta znyshchene nerukhome maino vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiïeu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.03.2022 r. № 380. [On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 26, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#n4> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

5. Poriadok podannia informatsiinoho povidomlennia pro poshkodzhene ta znyshchene nerukhome maino vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiïeu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy». Zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 bereznia 2022 r. № 380 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 chervnia 2023 r. № 624). [The procedure for submitting an information report on damaged and destroyed immovable property as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine." Approved by Resolution No. 380 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 26, 2022 (as amended by Resolution No. 624 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 13, 2023)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#n4> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 r. № 326. [On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of

the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 326]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

7. Poriadok vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. Zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 326 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 lypnia 2022 r. № 951). [The procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Approved by Resolution No. 326 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 (as amended by Resolution No. 951 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 2022)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

8. Poriadok nadання kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehoriï ob'ektiv nerukhomoho maina, poshkozhdzhenykh vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii, z vykorystanniam elektronnoi publichnoi posluhy "yeVidnovlennia", yakyi zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 kvitnia 2023 r. № 381. [The procedure for providing compensation for the restoration of certain categories of real estate objects, damaged as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation, using the electronic public service "isRecovery", which was approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 21, 2023. No. 381]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text> (accessed date: 07.12.2023). [in Ukrainian].

9. Vidshkoduvannia shkody, zapodiianoi zbroinoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii: okremi protsesualni aspekty (2023). [Compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation: certain procedural aspects]. *Pravo.ua. Yurydychna praktyka*. (October, 03). Retrieved from <https://pravo.ua/vidshkoduvannia-shkody-zavdanoi-zbroinoiu-ahresiieiu-rosiiskii-federatsii-okremi-protsesualni-aspekty/> [in Ukrainian].

10. Vidshkoduvannia mainovoi shkody, zavdanoi viinoiu (chastyna 1). [Compensation for property damage caused by war (part 1)]. (2022). (October, 04). Retrieved from <https://www.hsa.org.ua/blog/vidshkoduvannya-majnovoyi-shkody-zavdanoi-vijnoyi-chastyna-1/> [in Ukrainian].

11. Dzhus V. (2023). Prymusove vyluchennia ob'ektiv prava vlasnosti rosiiskoi federatsii ta yii rezydentiv yak odne z dzherel vidshkoduvannia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii. [Forced seizure of objects of property rights of the Russian Federation and its residents as one of the sources of compensation for damage and losses caused to Ukraine as a result of armed aggression]. *Suchasni realii protydii voienym zlochynam: nabutyi dosvid ta pohliad v maibutnie: materialy panelnoi dyskusii VII Kharkivskoho Mizhnarodnoho yurydychnoho forumu* (September, 25). Kyiv : Alerta, 26–28. [in Ukrainian].

12. Prytiahnennia RF do vidpovidalnosti za shkodou, zavdanu vnaslidok viiny, maie zabezpechyty povne vidshkoduvannia zapodiianykh zbytkiv i zapobihyty vchynenniu aktiv ahresii v maibutnomu – suddia VS (2023). [Bringing the Russian Federation to justice for the damage caused as a result of the war should ensure full compensation for the damage caused and prevent acts of aggression in the future – Supreme Court judge]. *Verkhovnyi Sud Ukrainy*. (October, 10). Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/> [in Ukrainian].

13. Kolisnyk O. V. (2022). Protseualni osoblyvosti vidshkoduvannia shkody, zapodiianoi vnaslidok zbroinoi ahresii Rosii. [Procedural features of compensation for damage caused as a result of Russia's armed aggression]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 8, 118–120. [in Ukrainian].

14. Kostenko M. (2023). Osoblyvosti vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii. [Features of compensation for damages caused to Ukraine as a result of armed aggression]. *Suchasni realii protydii voienym zlochynam: nabutyi dosvid ta pohliad v maibutnie: materialy panelnoi dyskusii VII Kharkivskoho Mizhnarodnoho yurydychnoho forumu*. (September, 25). Kyiv : Alerta, 56–62. [in Ukrainian].

15. Vydy zbytkiv ta haluzevi osoblyvosti vidshkoduvannia shkody: fakhove obhovorennia. (2023). *Yurydychna praktyka*. (November, 21). Retrieved from <https://pravo.ua/vydy-zbytkiv-ta-haluzevi-osoblyvosti-vidshkoduvannia-shkody-fakhove-obhovorennia/> [in Ukrainian].

16. Pol Tomas, Liudmyla Simonova. (2023). Otsinka zbytkiv vid viiny dlia finansovoi kompensatsii. *Voks Ukraina*. (April, 18). Retrieved from <https://voxukraine.org/otsinka-zbytkiv-vid-vijny-dlya-finansovoyi-kompensatsiyi> [in Ukrainian].

17. Novikov O. (2023). Reiestr shkody, zapodiianoi ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy, yak element mizhnarodnoho mekhanizmu pisliavoiennoi Kompensatsii. [Novikov O. Register of damage caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine, as an element of the international mechanism of post-war Compensation]. *Suchasni realii protydii voienym zlochynam: nabutyi dosvid ta pohliad v maibutnie: materialy panelnoi dyskusii VII Kharkivskoho Mizhnarodnoho yurydychnoho forumu*. (September, 25). Kyiv : Alerta, 96–99. [in Ukrainian].

18. Declaration of the Informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe. (2023). On the occasion of the Conference: «On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reunitin Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System». (September, 11). Riga, Latvia / Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/moj-declaration-riga-principles-finalen/1680ac8728>.

19. Bondariev T., Nakonechnyi V. (2023). Vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh viinoiu RF: polityka, rozroblena ukraïnskoïu vladoiu. [Compensation for war-related damage to the Russian Federation: a policy developed by the Ukrainian authorities]. *Yurydychna hazeta online*. № 9–10. Retrieved from <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduвання-zbitkiv-zavdanih-viynoyu-rf-politika-rozroblena-ukrayinskoyu-vladoyu.html> [in Ukrainian].
20. Shliakhy vidshkoduвання ta kompensatsii shkody vid ahresyvnoi viiny: pohliad yurystiv. (2023). [Ways of reparation and compensation for damage from an aggressive war: the view of lawyers]. *Pravo.ua. Yurydychna praktyka*. (November, 21). Retrieved from <https://pravo.ua/shliakhy-vidshkoduвання-ta-kompensatsii-shkody-vid-ahresyvnoi-viiny-pohliad-iurystiv/> [in Ukrainian].
21. Ponochohna A. (2023). Ohliad praktyky Verkhovnoho Sudu shchodo vidshkoduвання shkody vnaslidok viiny. [Review of the practice of the Supreme Court on war damages]. (May, 12). Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/ru/analytics/219512_oglyad-praktiki-verkhovnogo-sudu-shchodo-vdshkoduвання-shkodi-vnasldok-vyni [in Ukrainian].